

A magyar szociológia intézményesüléséről

A *Replika* 1991. 2–3. számában interjúösszeállítást közöltünk a magyar szociológia professzionalizálódásáról. A vélemények polarizáltak voltak, de megegyeztek abban, hogy a magyar szociológia professzionalizálódása szorosan összekapcsolódik az intézményesülés, azon belül az egyetemeken elfoglalt helyzeténcik kérdésévcil. A *Fenyegetett helyzetben a szociológia?!* című, Tóth Pál Péter által készített interjúösszeállításban Szelényi Iván egyértelműen fogalmaz:

"Az egyetemi oktatással kapcsolatban két intézményi problémát látok. A legsúlyosabb, hogy több egyetemen a szociológiát a marxizmus – leninizmus intézetek részeként hozták létre. Ez a szakmát a hetvenes években a nyolcvanas évek elején irányító kollégák nagy hibája, ha ugyan nem bűne. Ma ezek ellen az intézmények ellen politikai hadjárat folyik, s nincs érdekvédelmi szervezet, mely a diszkriminatív «átvilágítások» ellen az itt dolgozó szociológusokat megvédhetné. Problémát jelent az is, hogy az egyetemi oktatók jelentős részének nincs meg a szakképzettsége, nem szerzett kandidátusi fokozatot, nincs PhD-je. Elvileg nem szabad megengedni, hogy tudományos fokozattal nem rendelkezők egyetemen oktassanak – ez persze éppúgy áll minden tudományra, mint a szociológiára. A szociológián belül súlyosbítja a helyzetet, hogy szakmánkban hosszú időn keresztül a rendszerrel való kollaboráció jegyének tekintették a tudományos fokozat megszerzését, s sok kiváló szociológusnak nincs ezért fokozata." (Szelényi Iván: Látletet – némi távolságból, *Magyar Tudomány*, 1992. 5. szám, 580. old.)

Ezen előzmények még inkább indokolták, hogy a magyar szociológia intézményesülésében egyik vezető szerepet játszó szociológust, *Huszár Tibort* kérdezzük meg. A *Replika* szerkesztősége reméli, hogy az interjú további viták ösztönzője lesz.

Gábor Kálmán

♦

Három problémakörre koncentrálnék. Az egyik a szociológia intézményesülésének a kérdésköre, melyben kulcsszereped volt. Ehhez szorosan kapcsolódik a szociológiának a problémája, azaz, hogy a társadalmat a szociológia képes-e önmagában értelmezni: értelmezés vagy leírás, reflexív vagy szakszociológia, és ez a reflexió mennyiben a szociológus önreflexiója, mennyiben a szociológus társadalmi reflexiója, mennyiben az értelmiség reflexiója – és ebben a reflexív viszonyban hogyan jelenik meg a hatalom?

A másik probléma a társadalom szerkezetének, történetiségének a kérdése. Ezt Erdői tanulmányának a megjelentetésével vetted fel és szinte ugyanebben az időszakban történik a másik kísérlet, a Bibó-Emlékkönyv és Bibó műveinek kiadása.

A hatvanas évektől kezdve lehet beszélni a hazai szociológia intézményesüléséről vagy a szó szorosabb értelmében vett professzionalizálódásáról az egyetemeken és akadémiai intézetekben. Annak feltételei, hogy a kutatás bizonyos üzemszerűséggel

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

folyják, nagyjából ezekben az évtizedekben jönnek létre. De ha az intézményesülés fogalmát kicsit tágabban értelmezzük, s kísérletet teszünk arra, hogy a szerkezetét leírjuk, a töredezett folytonosság folyamata rekonstruálható. Feltételezésem szerint az intézményesülésnek van egy *kognitív* és egy *szociális*, szűkebb értelemben vett *szervezeti* vonatkozásrendszere. A kognitívon annak a fogalmi kultúrának a kialakulását értem, amely lehetővé teszi az egységes szakmai nyelv és értelmezési séma kialakulását – ami természetesen nem zárja ki, hogy az egységes szakmai nyelven különböző irányzatok konkuráljanak egymással. Tehát a közös fogalmi nyelv *nem* monolit világértelmezést jelent, hanem azt, hogy a viták már nem a filozófia vagy a jogtudomány – vagy bármelyik más szaktudomány – nyelvén folynak, hanem kialakul a többi társadalomtudománytól nem elszigetelt, azok eredményeit a maga módján hasznosító, mégis endogén törvények szerint fejlődő, tudományos diszciplína. Azon dimenziók, vonatkozási pontok konstituálódásának előtörténete, amely az egységes szakmai nyelv kialakulásához vezet, Magyarországon a századfordulón kezdődik, részben konzervatív, részben liberális-demokrata és liberális-radikális irányzatok ösztönzésére.

E történet jól ismert, bár a "töredezett folyamatosságot" okozó hatásmechanizmusok még korántsem minden vonatkozásban feldolgozottak. Különösen fontos vitakérdés, amely a radikális és a konzervatív kezdeményekre egyaránt vonatkozik: Miért torkolltak közvetlenül a társadalmi praxisba – a tudományt a politikában, politikai publicisztikában oldva fel – a legígéretesebb elméletek és kísérletek?

Másrészt, de ezzel összefüggésben: Milyen szellemi impulzusok, értelmi, érzelmi kötelékek miatt sikerült a tudománypolitikának a hivatalos tudományosságon belül a "szociologikumot" a szociálpolitikában feloldani, illetve a magyar etnikum egzisztenciális veszélyeztetettségére hivatkozva folklorizálni. Egyáltalán az is kérdés, hogy mit involvált a politikai akarat és mit a szociokulturális közeg, a világlátás, a szuverén helyzetértelmezés. E folyamatok tudásszociológiai elemzésével még adósok vagyunk.

1919 után – új, valóban tragikus helyzetben – ez a tendencia alapvetően nem módosul, sőt markánsabbá válik s új alakot ölt: a folklorizálás, a táj- és népkutatás, a magyarságtudomány felszívja, integrálja a "valóságkutatással" kapcsolatos kezdeményeket, sajátos fogalmi keretet kínálva e kísérletekhez. Így transzponálódnak *sorskérdésekké* a szociális konfliktusok, és minősül a "nemzeti integrációt" aláásó destrukciónak a konfliktusok átvilágításának szinte minden jelentős kísérlete.

E fejlődési jellegzetességek kétségtelenül összefüggnek a polgárosodás tág problémakörével, azzal a dilemmával, amit számos kutató az "organikus fejlődés" és a "mintakövetés", a "felzárkózás" paradigmáinak ellentétéként jelenít meg. Ám e vonatkozásban is sok még a feldolgozatlan kérdés, s a feladat nem is oldható meg a társadalom- és mentalitástörténet, a néprajz és a modern nyelvtudományok művelőinek sokkal szorosabb együttműködése nélkül.

Az ember azt gondolná, hogy '45 előtt volt valamilyen egyetemi autonómia. Erdei, amikor Hajnalhoz közelebb, közelebb van a szociológiai megközelítéshez. A Paraszttársadalomban felveti az általa centrálisnak tekintett két kérdést: a polgárosodását, illetve azt, hogy ez a rendi szerveződéssel, a tradicionálisnak nevezett struktúrákkal ötvöződik.

Hajnal öröksége napjainkban is ösztönöz. Hatása Erdei Ferencre, Bibó Istvánra – legalábbis a negyvenes évek kezdetétől – műveikben is dokumentálható. Miért nem hozott mégsem a Hajnal-féle nyitás a szociológia felé áttörést? Hiszen Hajnal első

dolgozatai az írásbeliség elterjedéséről joggal tekinthetők történet-szociológiai igényű rekonstrukciónak. S a társadalomtörténeti folyamatokra, a kurrens szociológiaelméletekre is reflektált; a nyitást elméletileg is megalapozta. Ám ami ennél lényegesebb: a "keleties" – "nyugatias" fejlődés dilemmáit Európa öt régiójának tágabb keretében is megpróbálta értelmezni; ha a fogalmakat néha metaforák helyettesítik is, a szakszerűség, az intellektualizálódás diverzifikációjának vagy társadalmasodásának eredeti ábrázolása gazdag anyagot nyújt olyan tipológiák megalkotásához, amelyekben a hűbériség, a rendiség, a városfejlődés, a polgárosodás regionális sajátosságai szociológiai érvényességgel is megragadhatók. Elméleti pozíciójának izoláltságát – óráján nem egyszer három – négy ember ült, tanítványainak megszámlálásához két kéz is elegendő – nem előadói kvalitásai, hanem a szociokulturális közeg, a "korszellem" magyarázza. Mert Hajnal István nem volt mellőzött ember, ám a történészek közül Szekfü, Hóman, Mályusz – a lényeges nézetkülönbségek ellenére – a "korszellemet" konstituáló egyéniségek; Hajnal – s más értelemben Domanovszky – a maga szaktudományába bezárt jelenség. Más a helyzet, ha hosszú távú ciklusokban gondolkodunk, vagy a szociológiai gondolkodás evolúciója szempontjából nézzük Hajnal "kisugárzását". A társadalomtörténet mai reinkarnációja – a hazai előzményeket tekintve – az ő kutatásaihoz kapcsolódik, az újító szándékú törekvéseknek a nevét viselő társaság ad otthont. A szociológia professzionalizációját ösztönző szellemi impulzusok közül pedig az ő hatása a legerőteljesebb. A hatvanas években ugyanis nem egyszerűen elkezdődik, hanem új erőre kap, kiteljesedik egy töredezett, számos vonatkozásban nem racionalizált, de a szereplőkben – Erdei, Hegedűs, Márkus, Kemény – mégiscsak megőrzött folytonosság. Nincs még kellően feldolgozva a harmincas – negyvenes évek fordulója várostörténeti, falutörténeti empirikus vállalkozásainak a története, Hajnal inspiráló szerepe e kutatásokban. Mint ahogy alig ismeretes az a szerep, amelyet a Bölcsészettudományi Kar dékánjaként 1945 kora tavaszától vállalt, hogy a szociológia és a szociográfia (Mannheim Károly és Erdei Ferenc meghívása révén) önálló tanszéket kapjon, és akadémiai stúdiumként ismeressék el. De ez egy másik történet.

Még egy kérdést tennék föl Hajnal, pontosabban "A kis nemzetek történetírásának munkaközössége" kapcsán. Hajnal Bibóhoz kapcsolódik, és Bibó végül is népszerűsítő formában fogalmazta meg Hajnal gondolatait. Elemezted a szociológia keretét. Van ennek egy hatalmi dimenziója is. Két hatalmi pólus létezik: a Szovjetunió az egyik oldalon, a másik oldalon Amerika. Hajnalnál viszont ennek a térségnek rendkívül differenciált értelmezése jelenik meg, ami a hatvanas években újrainduló szociológiában rendkívül fontos.

Bibó mind politikatörténeti, mind eszmetörténeti szempontból – ha nem is a szükséges mértékben – jelen van a köztudatban, és a szakmán belül is. Meg kell azonban mondanom, hogy 1945–48-ban, amikor legfontosabb tanulmányait írta, amelyek az akkori *Valóságban* – a népi kollégisták folyóiratában – és az Illyés szerkesztette *Válaszban* jelentek meg, akkor csak szűk olvasóköre volt. Talán a Révai és Lukács által kezdeményezett vita irányította – szándékuk ellenére – Bibó Istvánra a figyelmet, de ez is csak vihar volt egy pohár vízben. Épp a legjelentősebb tanulmányainak egy szűkebb értelmiségi rétegen túl nem volt kellő visszhangja. "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága" az *Új Magyarország* című kitűnő külpolitikai hetilapban egy olyan sorozatban jelent meg, amely a párizsi béketárgyalások előké-

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

szítését szolgálta, és ez igazán indokolta volna azt, hogy a figyelem reá irányuljon. Azonban csak a béketárgyalások eredményessége igazolta volna vissza abban a helyzetben ezt a munkát, vagyis egy politikai siker. Azt, hogy e tanulmányokban egészen sajátos olvasata van a magyar történelemnek, és hogy a "zsákutcás történelem" metafora, hogy a "fejetlen forradalmár" és "hamis realista" típusa mennyire képezi le mentálisan azt a törékeny helyzetet, amely '45 után a megosztott Közép-Kelet-Európában a koalíciós Magyarországon kialakult – ennek csak egy szűk, főleg egyetemi közegben volt visszhangja. A történehez hozzátartozik, hogy Bibó Szegeden egyetemi tanár lett, Szegeden szociológiaiából is tartott órákat, jegyzetírásba is belefogott; a hallgatók száma azonban az öt–nyolcat nem haladta meg. Hallgatói között ott volt Szentpéteri István is, tanúskodhat minderről. Egyébként ebben az épületben (amely most az ELTE Szociológiai Intézet – a szerk.), ahol ulunk, ő igazgató lett – mert ez volt egykoron a Kelet-Európa Intézet –, ám a Kelet-Európa Intézetben dolgozó szaktudósok is inkább jellemes férfúnak, kitűnő esszéírónak tartották és nem iskolalapító gondolkodónak, aki a társadalom pszichés alakzatainak megközelítésében nemzetközileg eredetinek tekinthető, új megközelítést képvisel. 1948 után katedrájától is megfosztják, s az intézet is megszűnik. És amikor a Széchényi Könyvtárba kerül – jóllehet írásai nem kerülnek indexre –, évtizedekre úgy alámerül, hogy nemzedékek nőnek föl nélküli, hogy írásait ismernék. Egyébként 1947-ben akadémiai tag is lett – '49-ben természetesen ettől is megfosztatott –, ám nemcsak ezen múltott elfeledettsége, hisz tudjuk, hogy a tiltott gyümölcs néha édes.

Más a helyzet Erdeivel. Neki ekkor már ismert politikusként és társadalomkutatóként is tábora van. 1945-ben még csak harmincöt éves, de már életmű áll mögötte: 1936 és 1942 között az Athenaeum, az egyik legrangosabb kiadó minden fontosabb művét kiadta, s a fogadtatás kedvező volt. Szimbolikusnak tekinthetjük ezért, hogy a Társadalomtudományi Társaság 1945 tavaszán, újjáalakulása alkalmából rendezett első ülésén Erdei volt az előadó. Szuverén szociológusi pályájának azonban talán ez az agrárdemokráciáról tartott előadás az utolsó megnyilvánulása. Mert agrárgazdasági, szövetkezetelméleti munkássága 1956, pontosabban 1963 után bizonyosan fontos hozzájárulást jelentett a magyar mezőgazdasági technológia forradalmához, s az Akadémia főtitkáráként szellemileg is támogatott jó ügyeket – a Magyarország felfedezése új sorozata is ezek közé tartozott –, ám 1945–49 között már eltávolodott attól a gondolati hagyománytól, amelyet te is Hajnal nevével kapcsolnál össze. S ez a tény túlmutat Erdei személyes tragédiáján, s talán 1945 után a legnagyobb deficitje a magyar szociológiának. Nem itt van a helye annak, hogy a politikatörténeti összefüggéseket részletezzük, vagy elemezzük szerepét a Parasztpárt önmegsemmisítésében, de annyi mindenképpen ide tartozik, hogy Révaiék politikai szerepvállalása feltételének tekintették az 1938-ban taktikai okokból pozitívan értékelt "szociográfiai" hagyománytól való eltávolodást. S ez az igény hatványozottabban vonatkozott a közép-kelet-európai sajátosságok negyvenes években kialakult interpretációjára, a társadalmasodás, a polgárosodás értelmezésére, a mezővárosok polgárparasztságának pozitív rajzára, az önkormányzati modellre, az alap és a "társadalomtest" diszrepanciáját kibontó, többszörösen összetett szerkezetű magyar társadalom hipotézisére. Ez ugyanis nemcsak az alap/felépítmény ortodox téziséét cáfolta – ez eliminálható lett volna –, a probléma sokkal inkább az volt, hogy a Hajnal – Bibó – Erdei-féle koncepció egyrészt előtérbe állította a magyar társadalomfejlődés endogén folyamatait, másrészt átvilágította a kelet-, illetve a közép-európai fejlődés strukturális eltéréseit, láttatva egyidejűleg azokat az erős kötéseket, amelyek Magyarországot

a "nyugati" fejlődéshez kapcsolják. S ez a stratégiai döntéseket is befolyásoló társadalomkép, amelyet műveik szuggéráltak, összeegyeztethetetlen volt a konstituálódó ideológiai monopóliummal, mely egyidejűleg volt érzékeny arra, hogy bárki megkérdőjelezze a szovjet marxizmus érvényességének egyetemességét, vagy/és annak kapcsolódását a bizánci-orsz fejlődési vonal despotikus hagyományaihoz. 1945 – 48 között, ha nem kötötte volna egzisztenciális értékű politikai döntése, Erdei Bibóhoz hasonlóan még – ha korlátozott keretek között is – folytathatta volna munkásságát, de 1949-ben már Révaiék mindenki számára nyilvánvalóvá tették: ilyen típusú tudományos kérdéscsoportnak nincs helye; nem a magyar társadalomfejlődés valós dilemmáira kell választ adni, hanem azt a kialakult állapotot kell legitimálni, amely alapvetően nemzetközi opcióknak felel meg. Ennek következtében Erdei nemcsak hogy nem folytatja (folytathatja) a maga szociológiai munkásságát, de még korábban írt monográfiáinak újradíjazásáról is lemond. Az '56 utáni intervallumban újra megjelenik a *Futóhomok*, ám az előszavában visszavonja a polgárosodásról vallott nézeteit. Egyébként klasszikusnak tekinthető szociológiai művei életében már nem jelentek meg, jóllehet az Akadémia főtákaraként kiadásukat szorgalmazhatta volna. A hatvanas évek végén írt *Város és vidéke* értékes mű, de az említettek mércéjével mérve szekunder vállalkozás: csak csökkentette, de érdemben nem annullálta azt a veszteséget, amelyet Erdei szociológusi szerepkörének elveszejtése, önfeladása okozott.

Természetesen az 1945 – 46 közötti időszak az általa megfogalmazott kérdések optikájából sokszínűbb, rétegzettebb, ellentmondásosabb. Még a Hajnal – Bibó – Erdei-vonulat elágazásainál maradvák: Márkus István már a negyvenes évek elején a Nagykörös-kutatás egyik résztvevőjeként bizonyította tehetségét, problémaérzékenységet. 1945 után a *Valóság* szerkesztőjeként számos szociográfiai munka megírását ösztönzi, s szerzője több eredeti hangvételű írásnak – elég, ha az *Urak futására* utalok. A NÉKOSZ-ban Honismereti Akadémia szervezését kezdeményezik; a szociológiai/szociográfiai kultúrát szervesen kívánják beépíteni a nemzedék világlátásába. Más kezdemények is mutatják a szociológia iránti érdeklődést. Rézler Gyula, akinek nevét *A magyar nagyipari munkásság kialakulása* című monográfiája tette ismertté, 1948-ban *Bevezetés a szociológiába* címmel kézikönyvet jelentetett meg. A marxizmussal nyíltan polemizáló – egyébként eklektikus és egyenesen – munkájának előszavában tudósít az említett – s kellően fel nem dolgozott – kezdeményekről.

A '45 utáni helyzet paradox jellegét egyébként jól jelzi, hogy Hajnal István már '45-ben kezdeményezte a szociológiai tanszék megalakítását a Bölcsészkaron, amely aztán Szalai Sándor vezetésével Társadalomtudományi Intézet néven "jegyeztetik be". Csak zárójelben említem meg, hogy a két világháború között legalább három alkalommal történt kísérlet szociológiai tanszék alapítására. Rendszerint válságperiódusok idején kiküldtek bizottságokat – ezekben a legprominensebb személyek vesznek részt –, javaslatot is tesznek, amelyek vagy már a karon megbuknak vagy a minisztérium nem akceptálja őket. Végül a negyvenes évek elején jut el a dolog odáig, hogy megalakul a Dékány-féle Társadalomelméleti Tanszék.

A Szalai Sándor által írt két kézikönyv – csak a pontosság kedvéért említem, hogy az első, a *Társadalmi valóság – társadalomtudomány* 1946-ban jelent meg – a korabeli legjobb szociológiai tankönyvek színvonalán mozog. A másik a *Bevezetés a társadalomtudományba*, ezt 1948-ban jelentette meg. Mint láthatjuk, a szociológia szó egyik címben sem szerepel. A szociológia ugyanis – más okból, mint a két világháború között – ismét defenzívába került. Mert miközben a századelőn és a két háború

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

---

között a konzervatívok számára nem volt eléggé "nemzeti", és mint konfliktustudományt nem fogadja el a nemzeti integrációra orientált hivatalos Magyarország, addig a koalíciós időszakban már domináns, új hivatalos ideológia mint konzervatív, forradalomellenes, konszenzuserősítő tudományt nem hajlandó saját intézményrendszerébe integrálni. Az adminisztratív következtetések levonása nem marad el. 1949 után mindezen kezdeményeket következetesen felszámolják.

1953 – 56 után – ha részlegesen is – új történet kezdődik: az '56-os és azt követő konfliktusok sorozata is nyilvánvalóvá teszi, hogy a *rend* és a *haladás* egyidejű biztosítása nagyon komolyan veendő opció; hogy szükség van azokra az elméletekre és technikákra, amelyek a társadalmi konfliktusokat előrejelzik, segítik a preventív stratégiák kidolgozását. Ez magyarázza, hogy a szovjet politikai vezetés – vagy annak pragmatikusabb szárnya – "alkalmazott", vagyis leíró társadalomtudományként a szociológiát hajlandó beépíteni intézményrendszerébe. Gondolom, ez a magyarázata, hogy a tárgykörben kutató moszkvai intézet kezdetben a Konkrét Társadalmi Jelenségek Kutatási Intézete elnevezést viseli.

Újólag szembesülve tehát a tézissel, hogy Magyarországon – s Kelet-Európa néhány más országában – a szociológia intézményesült, azt kell mondanunk, hogy ez igen paradox dolog. Mert egyrészt igaz az, hogy ez a folyamat a hatvanas években teljesebben ki – legalábbis Magyarországon –, mert a műhelyek ekkor jönnek létre és ekkor kezdődhet az a munka, amely a kognitív vonatkozások, értelmezési sémák, nemzetközi sztenderdek kidolgozása irányába mutat, és ezzel párhuzamosan kezdődhet el a szűkebb értelemben vett intézményhálózat kiépítése is. Ám a *korlátozások* jelenléte – úgy érzem – hozzátartozik ehhez a folyamathoz. S az intézményesülés szerkezete összetett, egy meghatározott konzisztenciát feltételez. A korlátozások – akár a kognitív, akár a szociális, szervezeti vonatkozásokat érintik – magukban rejtik a deformáció veszélyét. E megállapítás a professzionalizáció folyamatára is vonatkozik. Mert bármelyik meghatározást próbáljuk is meg végiggondolni, azt látjuk, hogy a *tudomány autonómiája* egyaránt előfeltétele a teljes értékű intézményesülésnek és a professzionalizációnak. És bármennyire nagyobb lett a mozgástér, a professzionalizáció csak felemás lehetett. Az intézményesülés minden hendikepje ezzel függ össze. Az egyes időszakok között e vonatkozásban van eltérés – erre még visszatérnék –, de bizonyos alapmeghatározottságok nem változnak.

Milyen korszakokat különítenél el, s miben jelölnéd meg az eltéréseket?

E kérdéskör teljes körű feldolgozása még előttünk áll. Még a politikatörténeti határok is sok szempontból vitatottak vagy egyáltalán nem definiálódtak. Mindez hatványozottan vonatkozik a mentalitás- vagy a tudománytörténeti periodizációra, mely korántsem esik egybe a cezúrákat jelentő politikai történésekkel. Ám bármily viszonylagosak ezek az alig több mint három évtizedes időcikluson belüli határvonalak – mert meghatározó szociológiai jellemzőit tekintve egy korszakról kell beszélnünk –, ilyen feltételeken elkülöníthető ciklusnak tartom az 1956–65, 1965–69, 1969–75, 1975–85 és 1985–89 közötti időszakokat, természetesen "átfedésekkel", "átfolyásokkal".

A racionalitás alakváltozásai nem köthetők pontos időhatárokhöz; a politika- és tudománytörténet más időszakokban, metszetekben értelmezi a történéseket. A szociokulturális közeg, az ideológiai-értelmiségi mező szerkezetváltásai azonban a tudomány kognitív alakzatait, a racionalitás mítoszait is átszínezi, nem szólva a

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

tudománypolitikáról, amely e korszakban különleges jogosítványokkal rendelkezik. Az utalásszerű hivatkozások azonban dezorientálhatnak, különösen, ha a politikai publicisztikából vett fordulatok, elmosódott terminus-megjelölések képezik a hivatkozás alapját. Márpedig a "hatvanas évek" megjelölés egymástól élesen elváló, más vonatkozásban viszont érintkező szakaszokat mos egybe. Még kevésbé használható a "hatvanas évek eleje" megjelölés. A politikai konszolidációnak 1961-ben már vannak érzékelhető jelei, az ideológiai represszió dinamikája azonban "töretlen"; a politikai konszolidáció 1963-ban érdemben befejeződik; az ideológiában, tudománypolitikában még újabb és újabb *szellemi offenzívák* kísérletei jellemzik a helyzetet. Az új gondolatok – egy rövid intermezzótól eltekintve: a kormányprogram kidolgozásának elvetélt kísérletére gondolok – inkrimináció tárgyai. A filozófiai revizionizmus leküzdése jegyében inkvizíciós viták folynak Lukács György, Heller Ágnes, Fehér Ferenc, sőt Molnár Erik műveiről is. A szociológia a hatvanas évek elején ilyen ideológiai klímában bontakozik ki, jóllehet az összképhez hozzátartozik, hogy a nemzetközi és a hazai politikai élet hullámmozgásai nemcsak kötik, de oldják is a merev kereteket.

Úgy vélem, Szántó Miklós – nagyon taktikusan – ezen mozgásokat kihasználva jelentette meg a szociológia "rehabilitációját" szorgalmazó cikket. Feltételezhetően ezzel kapcsolatos, hogy az Akadémia kebelén belül 1961-ben Molnár Erik elnöklétével megalakulhatott a Szociológiai Szakbizottság. Összetétele azonban jól mutatja, hogy ezen években melyik trend volt a domináns (lásd *1. sz. dokumentum*).

A szociológia újrakonstitúálásában a továbbiakban Szalai Sándor, de mindenekelőtt Hegedűs András játszott meghatározó szerepet. Az adott szellemi közegben nem volt más esélyük, minthogy bizonyítsák: a szociológia nem sui generis burzsoá tudomány; lehetséges marxi olvasata is. Szalai Marx-, Engels- és Lenin-szövegek sajátos és igen szellemes elemzésével bizonyította feltételezését. Hegedűs a polgári nézetek kritikáját társította egy releváns marxista szociológiaolvasat lehetőségének dokumentálásával. *A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság* című, 1961-ben publikált monográfiája belül marad azon a paradigmán, hogy "nem egy, hanem két szociológia van: burzsoá és marxista szociológia". Vagy egy más megfogalmazásban: "A szociológia kifejezés nem idegen a marxizmustól, de a marxizmus nem ismeri el ezt osztályok feletti tudománynak, s élesen megkülönbözteti egymástól a burzsoá és a marxista szociológiát."

E mondatok naivitásán lehet csodálkozni, érvényességük cáfolata sem erőt meghaladó feladat. Ám Hegedűs frása jól kitapintható taktikai célokat szolgált.

Ezen keretek szolgálnak tehát kiindulópontul a hatvanas évek kezdetén. Mi tette lehetővé az áttörést? Hogyan teremődtek meg a kognitív dimenziók kiküzdésének feltételei?

E változásnak nyilvánvalóan voltak objektív indítékai, feltételei. Önkényesen egyet emelek ki: 1956 hatását. 1963 után egyre nyilvánvalóbbá válik: a represszió nem eliminálta az 1956-ot előidéző okokat, s ha a rendszer alapvető strukturális ellentmondásai a nyilvánosságban nem is tematizálódnak, a politikai elit messzebbre tekintő szárnya felismeri: új legitimációs stratégiák kellenek. A körvonalazódó reformterekvéseket, a valóságértelmezés új sémáit korlátozzák a külső és belső fundamentalista erők, de a "konstruáló tudat", az ideológia a megújulás esélyét sugallja: új hitek, illúziók ébrednek; felértékelődik a szakértelem és a "visszajelzések" szerepe a döntés-

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

előkészítésben. A szociológia e mozgások mellékvizein hajózott, s eközben maga is több pólusúvá vált.

1956 továbbélő hatása azonban a szociológia institucionalizálásának *aktoraiban* is – életútjukból következően eltérő módon – ott munkál. Többségük – szociológus szakképzés ez idő tájt még nem lévén – más területekről érkezik. S nem egyszerűen más tudományterületekről, de a politikából is.

Igaz, ott van az újrakezdők között Szalai Sándor, Erdei mellett az egyetlen professzionális. De ő már nem ugyanaz a Szalai Sándor, aki 1948-ban volt: a börtönben eltöltött évek egyszerre adnak számára védettséget és teszik támadhatóvá. Ezt egyébként '56-os szerepvállalása is magyarázza. Más a konfliktusérzékenysége, taktikusabb, tudja, hogy kik az ellenfelei, hogy hol kezdődik és hol végződik a manipuláció, ha ezt nem is nyilvánítja ki, nem is fogalmazza meg. Hegedűs András – a másik kulcsszereplő – a politikából érkezett. 1956-ban miniszterelnökként szerepet játszott a szovjet csapatok behívásában, sőt még '57 tavaszán is Rákosi környezetéhez tartozó emberként tartják számon. Az azonban már kevésbé köztudott, hogy Györffy-kollégistaként a háború előtt részt vesz az Erdei által vezetett terepmunkákban, s éppen az ő ösztönzésére szociológiai munkákat olvas. Vagyis egyetemista-kollégista éveiben olyanfajta szociológiára szocializálódik, amelynél a terepmunka, a valóságismeret áll a középpontban. A magyar fejlődés paradoxonja, hogy ugyanez a Hegedűs András Gerő Ernő famulusaként, miniszterként, majd miniszterelnökként a vezetés egyik legdoktrínerebb figurája. S jön 1957 késő tavaszán az újabb fordulat. Ő végigment a damaszkuszi úton: nemcsak fővállalta az ifjúkori indíttatást, a tévedéseivel való szembenézést, de azokból az elméleti-egzisztenciális következtetéseket is levonta. A politikából érkezett Szántó Miklós is, s jöllehet az előbbiekhöz képest kevésbé fajsúlyos gondolkodó, ám nélküle *akkor* a Filozófiai Intézetben a Szociológiai Kutatócsoport nem szerveződhetett volna meg. Szántó rendszerhűségét nehéz lehetett megkérdőjelezni, a felesége, Kállai Éva a Köztársaság téri tragédia áldozata volt. Ez személyének különös védettséget biztosított. Az Elméleti Munkaközösség *korifeusainak* érvelése, hogy a szociológia "a burzsoá tudomány trójai falova", vele szemben másképp rezonált, mint mikor Szalait kívánta diszkriminálni.

Végül is, mikor a szociológia önálló kutatócsoportja megalakult, Hegedűs lett az igazgatója. E szerepre kétségtelenül ő volt leginkább predisztnálva. A csoport toborzásában céltudatosan különböző nemzedékeket tömörít, s igen szerencsésen ötvöz különböző irányultságokat, látásmódokat. E témára visszatérnék, de röviden még a politikából érkezettekéről... Az első alapító tagok között ott találjuk Lőcsei Pált, aki a *Szabad Nép* elméleti rovatvezetőjeként csatlakozott a Nagy Imre-csoport lázadóhoz, s '56-os szerepvállalását több éves börtönbüntetéssel "díjazzák". Ő szociológusi szerepbe vonul vissza, de látásmódja, emberi tartása csoportképző erő. A "fényes széltek" nemzedékének szárnyalását, csalódásait, megsebzettségét hordozza zsigereiben. Losonczi Ágnes, H. Sas Judit politizáló értelmiségiként élte át 1956-ot, s a szociológiát egzisztenciális döntés eredményeként választotta. Heller Ágnes a bölcséleti tudatosságot hozta e közösségbe. Szerepe kezdetben ellentmondásos: egy önmagát megújítani akaró marxi gondolati rendszer reprezentánsaként szembenáll a pozitívizmussal, a weberi hagyománnyal, ugyanakkor a rendszert legitimálni hivatott hivatalos ideológia legradikálisabb kritikusa.

1963 után azonban új műhelyek is alakulnak. A KSH-t Péter György a statisztikai adatgyűjtésnek és elméletalkotásnak a háború előtti hagyományaihoz méltó, európai rangú intézményévé avatja. A társadalomstatisztika, a demográfia változó elnevezésű

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

és státusú műhelyeiben a korábban politikai vagy szociális okokból diszkriminált, kitűnő felkészültségű jogászok, történészek, közgazdászok szociológiai vizsgálatainak is otthont ad a Hivatal. Kemény István vibráló intellektus, karizmatikus egyéniség, de 1956-os priusza okán kezdetben kénytelen háttérben maradni. Ám külső munkatársként is fermentálja közegét: a vezetők és a leszakadtak világa érdeklí mindenekelőtt és az e témakörben meginduló – egyébként "titkosított" – kutatások meghatározó egyéniségévé válik. E műhelyből indul Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa pályája is. Ők nem a politikából érkeztek, de a politika kényszerítette őket – más-más okból – hosszabb kitérőre. A szakma professzionálisizálásában szerepük meghatározó, s erre más összefüggésben visszatérnék.

És a sort folytathatnánk. Az első iskolaszociológiai vizsgálatban Ferge Zsuzsával együtt szerepet vállaló Pataki Ferenc és Várhegyi György egykoron a NÉKOSZ, a Diákszövetség, majd a DISZ vezetői. 1956-os szereplésük okán – akárcsak a velük később társuló Gázsó Ferenc – ezekben az években már általános iskolákban vagy más pedagógiai intézményben dolgoznak.

Magam is e körhöz vagyok sorolható. 1956 után a "politikusi" szereppel felhagyva – 26 éves voltam ekkor – először a Szőlő utcai "átmeneti fiúintézetbe" mentem dolgozni, majd 1957 tavaszától 1960 nyaráig a József Attila Gimnáziumban tanítottam. Még az '56-os események előtt jelentkeztem aspiránsnak – akkor nem vettek fel –, ám aspirantúrán kívül, tanárkodásom szabadidejében nekiveselkedtem a disszertáció megírásának. Témám a fiatalkori bűnözés volt. Aszódon, Rákospalotán gyűjtöttem az anyagot, s Szalai Sándorral konzultáltam. Három évi megfeszített munkával – érdemben saját költségre – megírtam dolgozatomat. Szociológiai TMB még nem volt; a Filozófiai Bizottság vagy engem, vagy a témát (vagy mindkettőt) nem tartotta elfogadhatónak, így pedagógia tárgykörben nyújtottam be az értekezést. Sikeres védésemet követően kerültem az ELTE Bölcsészkarára Molnár Erik tanszéke-re azzal a feladattal, hogy elsősorban a történészeknek tanítsak történetfilozófiát, szociológiát. (Molnár szívesebben használta a társadalomelmélet megjelölést.) Egyébként Hegedűs, mikor megalakította a csoportját, és ezeknek a kurzusoknak a híre eljutott hozzá, meghívott engem az intézetbe igazgatóhelyettesnek. Szívesen mentem volna, de Molnár Erik ragaszkodott a személyemhez. Neki is helyettesre volt szüksége, s kandidátus akkor még kevés volt, és bár még valószínűtlenül fiatal voltam, de – "ha nincs otthon az oroszlán, a majom is király alapon" – egy bizonyos szerepkört, úgy tűnt, be tudok tölteni.

A politika felől érkezik Márkus István is, ám az ő visszatérése rendhagyó. Az 1942–47-ben játszott szerepéről már szóltam. Az első Nagy Imre-kormány időszakában kerül újra kapcsolatba a szociológiával: 1954–55-ben fiatal fróknak – terepmunkával egybekötött – szociográfusi táborozásokat szervez. 1956 őszén egy kaposvári tanácskozáson e tömörülés nyit ösztözet az MDP agrárpolitikájára: Márkus e tanácskozás korifeusa, 1955-ben az ifjúsági mozgalom keretén belül kezdeményezi a Honismereti Mozgalom újraszervezését. Ezen előzményekből következik 1956-os szerepvállalása, amelyért – morális értelemben – a többieknél nagyobb árat fizet. Mindenesetre tanítványaiból a fiatal szociográfusok új hulláma toborzódik, és a Magyarország felfedezése új sorozatának kezdeményezője is. Az intézménycsülő szociológia egyik műhelyéhez sem kapcsolódik, jóllehet írásaiban a történelmi alaptatról, a rendiség továbbélésének változatairól, az utóparasztságról teoretikusan is értelmezett, gazdag empirikus anyagot tár fel, helyzete mégis hosszú ideig marginális.

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

De térjünk vissza az Akadémiai Kutatócsoporthoz, amely az institucionalizálódás folyamatának vezérhajója ezen években. Említettem, Hegedűs úgy toborozta munkatársait, hogy nemzedékileg és attitűdjüket tekintve sok árnyalatot képviseljenek. S ezt a kezdetben kis létszámú intézetben sikerült megoldania. A középnemzedékhez tartozó Szesztay András a szociográfusok mozgalmának neveltje; Szelényi Iván, Rozgonyi Tamás, Nemes Ferenc, Makó Csaba a Közgazdasági Egyetem különböző évfolyamán végzett hallgatók. Különböző szak- vagy ágazati szociológiák lehetőségeit megalapozva a strukturalista funkcionális elvűt ők képviselik, de meggyőződésük szerint más céloktól, értékmegfontolásoktól vezérelve, miut azt az egyes történelmi írások sugallják. Ők az egyetemen Hegedűs óráin ismerkednek meg a szociológia alapjaival, s matematikai-statisztikai alapképzettségük, nyelvtudásuk egyaránt alkalmasa teszi őket az angolszász hagyomány alapos elsajátítására, a nemzetközi tudáspiacon való megjelenésre. Az autodidaxis e generáció szakmai szocializációjának már nem meghatározó eleme, s "szcientizmusuk", pozitívizmusuk az akkor uralkodó ideológikus látásmód elleni tudatos lázadás. A kérdezőbiztosi szerepkört már egyetemistaként is küldetésstudattal vállalták, abban a hitben, hogy a valóság varázstalanításának maguk is szereplői. Szinte minden pályára lépő fiatal kutatóban ott munkált e meggyőződés azokban az években.

A folyamat tehát, amelyben a magyar szociológia kialakítja és diszkutálja azokat a bizonyos kognitív értelmezési sémákat, vonatkoztatási keretet, ilyen sajátos adottságok mellett konstituálódik. A szereplők ennyire eltérő útipoggyásszal, kultúrával, szellemi hozadékkal érkeztek. Mindez az alpműveltségben, a nyelvismeretben is megmutatkozott. Nem feltétlenül úgy, hogy a fiatalok tudtak nyelveket és a politikából érkezettek meg nem, mert Szalai Sándor nyelvtudása és nyelvi készsége a maga nemében egyedülálló volt. Vagy a már inkább a középnemzedékhez tartozó Varga Iván – akit méltatlanul elfeledtek, pedig ebben az alapozó korszakban nagyon fontos szerepet játszott – pedig nyelvzseni volt; de a fiatalok, mindenekelőtt Szelényi Iván, a nyelvtehetségükkel is kiténtek. Összegezve: a paradigmaváltás objektív és szubjektív feltételei ekkor már adóttak. Alig három évvel az idézett Hegedűs-könyv után jelenik meg tanulmánya a szocialista társadalom strukturális modelljéről, amelyben kimondja: a társadalom kettős tagolódásának tézise *nem* a valóság adekvát leképezése, hanem a "társadalom magyarázatához szükséges szimbólum". A KSH-ban közben a korábban említettekén kívül nagy volumenű rétegvizsgálat folyik – ebben Mőd Aladárné is szerepet vállal. E vizsgálat elméleti következtetéseit összegezte egy, a *Valóságban* közölt, tanulmányban majd monografikusan Ferge Zsuzsa. A fogalmi apparátus, amellyel a társadalom munkajellegcsoportok szerinti tagolódását leírja, a klasszikus marxi tradícióval nem kíván szakítani, ám egyértelmű megújítását jelenti az uralkodó ideológia által kötelezőnek tekintett nyelvnek, fogalom- és jelképrendszernek. S nem kisebb kihívást jelentett az a megállapítás, hogy a deklarált egyenlőségelv a valóságban intézményesített egyenlőtlenségeket álcáz, hogy a viszonyok, amelyekre a struktúra épül, szigorúan hierarchikusak, aszimmetrikusak.

Hogy érinti a váltás a szakma egészét? Módosul-e a korábbi megosztottság? Létesülnek-e új intézmények s azokban hogyan rezonálnak e folyamatok?

A kihívás természetesen nem maradt válasz nélkül. 1966 februárjában pártállásfoglalás is született a szociológia helyzetéről, amelyben komoly fenntartások, sőt, inszinuáló megállapítások is megfogalmazódtak (lásd 2. sz. dokumentum), ám ezek-

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

ben az években az ideológiai reflexiók fékező hatása nem olyan erőteljes. A kritikák – maradjunk egyelőre az akadémiai kutatócsoportnál, amelynek ekkor már Ferge Zsuzsa is munkatársa, paradox módon a szociológusi szereppel való azonosulásnak kedveznek, felgyorsítják az intézményesülés szempontjából oly fontos kognitív elemek – a szakmai nyelv, az általánosan elfogadott értelmezési sémák – "szétterjedését", a kialakulóban lévő befogadó és ítélő "tudományos közösség" megerősödését.

A homogenizálódást – amely a dolgok természetéből következően átmeneti – nemzetközi folyamatok is kondicionálják: az újbaloldal előretörése, s ettől nem elválaszthatóan a kritikai szociológia térnyerése. A nyíltabb kritikai hangvétel nemcsak a szociológiai esszéikben, de a monografikus kutatásokban is érzékelhető. A Szociológiai Kutatócsoportban, az ekkor még az MRT kebelében működő Közvéleménykutató Csoportban és a KSH-ban egyre több nemzetközi színvonalú survey készült. E kutatások olyan strukturális kérdésekben fogalmazták meg a *másság* elemeit, amelyek a rendszer legitimitációja szempontjából meghatározónak tűntek, jóllehet nem volt többről szó, mint a valóságban létező ellentmondások egzaktabb vizsgálatáról, nevének nevezéséről (lásd 2. sz. *dokumentum*, 5–6. old.).

E hatások azonban az intézményesülés kezdeti stádiumában nem aggregálódtak. 1967-ben Erdei Ferenc elnökletével újraalakul az Akadémiai Szakbizottság (lásd 3. sz. *dokumentum*), ám "áttörés" nincs: az intézményesülés szociális, szervezeti alkotóelemei lassan épülnek ki. A többszöri kezdeményezés ellenére sem engedélyezik még *szociológiai társaság* alapítását, önálló szakfolyóirat létesítését, a szociológus szakképzést. Vertikálisan és horizontálisan is szakadozott az intézményesülés, a professzionizációt mesterségesen korlátozzák. Az MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága még 1966 februárjában leszögezi "A szociológia helyzetéről és további feladatairól" című állásfoglalásában, hogy "nem szükséges külön szociológus szakképzés" (Lásd 2. sz. *dokumentum*).

1968 *augusztusa* és rövid, illetve hosszabb távon ható következményei új helyzetet teremtettek.

Talán kevésbé ismertek és elemzettek azok a divergáló hatások, amelyek a szakma belső polarizációjához vezettek. Megítélésem szerint e folyamatokat még kellően nem kutattuk, s saját "változatom" is benyomásokon alapul, s nem mentes szubjektív elfogultságoktól.

Ami bizonyos: a korábbi reform-ethosz "megroppan", a marxismus reneszánszával kapcsolatos remények megrendülnek, a nonkonformitást a '68-as események más kontextusba helyezik. Milyen törésvonalak mentén indul meg a polarizáció? Akinék nem voltak, vagy korábban szertefoszlottak az illúziói, nem csalódott. A szociológusok és filozófusok egy markáns csoportja az 1968-as prágai bevonulást minden, a szovjet változattól eltérő megoldás eltorlaszolásaként élte át. Ebből levonta azt a következtetést, hogy az úgynevezett kelet-európai szocializmus nem reformálható, s a rendszer radikális kritikája a *marxizmus* pozíciójából nem vihető végbe. Mások – ezen irányzat már korántsem olyan világosan körülhatárolható – úgy vélték, hogy 1968 csak időleges visszavonulásra készíti a magyar vezetés reformorientált szárnyát, s hogy a reformfolyamatok remélt elmélyülésében a szociológia fontos szerepet játszhat. Magam is e nézetet vallottam. Az 1973–1975-ös évek politikai történései bebizonyították, hogy e remény illúzió alapult. E következtetést nem mindenki vont le önmaga számára, sőt az új helyzetben "ifjútörökök" is jelentkeztek, akik elérkezettnek látták az időt az őrsgváltásra. Megint mások úgy vélték, hogy a szociológiát olyan szaktudományként kell definiálni, amely jellegéből következően érték-

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

---

mentessé tehető. Ám akárhogy próbálták megindokolni a paradigmaváltást – nyilvánvaló, hogy az utóbbi is sajátos visszavonulási kísérlet volt –, mindkét esetben nagyon jelentős volt a pozícióvesztés.

Lengyel László arról ír, hogy a hetvenes évek elején megszűnik a szociológia, és a feladatait átveszik a közgazdászok. A hatvanas évek végére vértéződik fel a szociológia mindazzal, ami addig hiányzott – itt akár Keményre, akár Márkusra, akár Szelényire, akár Fergére, akár Hegedűsre gondolok –, sokszínű társadalomkép, sokszínű megközelítés bontakozik ki, amely, azt gondolom, nemzetközileg is releváns. 1972–73-tól a szociológia intézményes keretei módosulnak, a hangsúly inkább a Társadalomtudományi Intézetre kerül. Aztán a hetvenes évek második felében hirdetik meg a szociológia professzionalizálódását. Gondolok itt Kulcsár Kálmánra, Héthyre, Makó Csabára, Kolosira és Papp Zsoltra. Közben ott van Márkus, és folyik a Márkus-vita a Társadalomtudományi Közleményekben. A professzionalitás meghirdetése nem jelenti-e részint azt, hogy zárójelbe tesszük mindazt, ami a szociológiában szakmailag történik?

Azt, hogy itt ellentmondás van, nem tagadom, és a kép további ellentmondásokkal is kiegészíthető anélkül, hogy teljességre írekedhetnék. A folytonosság megőrzésére irányuló kísérletek nem változtatták-változtathatták meg az alaphelyzetet, ám következtek abból a helyzetmegítélésből, amelyet röviden jellemeztem. Vállalva a kompromisszum minden kockázatát – és ez tudatos volt – megpróbáltuk saját értelmezésünk szerint megvalósítani a szakoktatással kapcsolatos intenciókat. Így hoztunk létre az akkor szerveződő új MSZMP-intézményben, a Társadalomtudományi Intézetben a szakoktatás leendő garnitúrája számára két intenzív – megfelelő vizsgák letétele esetén –, doktorandusként is hasznosítható kurzust. Így került sor 1968–69-ben két tanfolyamra, amelyen a pártonkívüli Szelényi Ivánnal, Pataki Ferencsel, Ferge Zsuzsával és Kulcsár Kálmánnal együtt alkottuk a tanári kart. A hallgatók között egy-két írással jelentkező, vagy éppen pályája elején álló tehetségek egész sora – Gombár Csaba, Papp Zsolt, Kolosi Tamás, Gázsó Ferenc, Hatvani Dániel, Böhm Antal, Léderer Pál, Csákos Mihály – volt többek között a tanfolyam hallgatója. Szereplésük azt ígérte, hogy a hetvenes évek további nagy fellendülést hoznak. Egyébként az értelmiség-téma ott került először napirendre a vidéki értelmiség helyzetével foglalkozó empirikus vizsgálathoz kapcsolódó vitákban. Hogy a kísérlet jobban beágyazódjon a korabeli magyar valóságba, a hazai szociográfiában a legerősebb színeként jelentő Csoórit, Márkust, Zám Tibort kértük föl konzulensnek, s egyszer Erdeit is meghívtuk egy ilyen vitára.

Én nem tudom, számodra mit jelent az, hogy 1967-ben sikerült egy pártintézménybe ilyen konzulensek meghívását elfogadtatni. Csoóri 1965-ben vagy 1966-ban írta az *Izapasót*; Zám Tibor a *Kontár veretekben* a hortobágyi állapotokról tudósított, szerencsétlenségére hitelesen – "el is tanácsolták" Hajdú-Bihar megyéből; Márkus pedig az volt, aki. Ugyancsak eredményesnek bizonyult a kísérletünk, hogy a Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Főosztálya mellett olyan szakbizottságot hozunk létre, amely az adott közegben – és a közeget nem mi választottuk – a szakmai racionalitás, a szakszemponatok elsődlegességét képviseli, s annak a vitákban érvényt tud szerezni (lásd: 4. sz. dokumentum). Hogy e bizottság létrehozása koncessziókkal járt, nem vitatom, ám a hozadék jelentősebb volt: az ELTÉ-n, a Közgazdasági Egyetemen e bizottság cselekvő részvétele nélkül nem lett volna elfogadtatható a szakképzés ideológiai tehermentesítéséről érdemben mentes tanterve, s a szociológiaoktatás és -to-

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

vábbképzés hálózatának kiépítését is tevékenyen támogathattuk. A csapdahelyzetet nem mindig sikerült kikerülni, de aki egymás mellé teszi a szociológia feladataival foglalkozó párt- és állami dokumentumokat, megítélheti: öncélú hatalmi játék, manipuláció vagy reformelkötelezettség, a professzionalizáció végigvitelének őszinte, illúzióktól nem mentes szándéka motiválta-e a Bizottság munkáját, amikor a pártönkívüli Andorka Rudolf, Szentpéteri István, Nagy Endre, Angelusz Róbert tanszékvezetői megbízatását kezdeményezte; amikor kivette a szociológus továbbképzőt az ideológia szférájából, s az MM Vezetőképző Intézete keretében működtette. Engem ma is örömmel tölt el, hogy e tanfolyam hallgatója volt többek között Lengyel György, Wessely Anna, Kuczi Tibor, Császi Lajos, Rényi Ágnes, hogy a jelentős szemléleti különbségek ellenére a viták során minden vélemény megfogalmazódhatott, s maguk is tevőleges szerepet játszottak e kísérletekben.

De térjünk vissza a *fő sodorhoz*. Az intézményesülés az összes akadály ellenére előrehaladt a hatvanas – hetvenes évek fordulóján, s e folyamatot – a politikatörténeti s a tudománytörténeti trendek közötti részleges fáziskülönbség itt is tetten érhető – *politikai intervenciók* törték meg, szorították korlátok közé (1969, 1973, 1974).

Milyen *szakmai* deficittel járt ez a beavatkozás? A roncsolás súlyos volt, s nem korlátozható néhány kiemelkedően tehetséges kutató kálváriájának történetére. Megítélésem szerint éppen az ezekben az években publikált írásokban körvonalazódtak egy olyan középfokú elmélet lehetőségei, amelyek – jóllehet nem összegeződtek konzisztens elméletben – előlegezték a szintézis gondolati előfeltételeit. Más kérdés, hogy a politikai-ideológiai közeg alkalmas volt-e ezen összegző munka elvégzésére – pontosabban a kérdés a történések ismeretében nem kérdés. A "lehetetlen" megkísérlése, a gondolati kihívás megfogalmazása mégis szociológiatörténeti tény. Ilyen írásoknak tekinthetjük Szelényinek a megkésett városfejlődéssel kapcsolatos publikációit, a Polányi-életmű adaptálását, a redisztribúciós integrációs sémák és az államszocialista termelési mód közötti összefüggés kimunkálását, a bürokrácia rendszer-specifikus jellemzőinek átfogó elemzését. E kísérletnek teoretikusan két – a hazai szociológia által csak később hasznosított – hozadéka is volt: egyrészt bebizonyosodott, hogy mobilizálható a hajnali – bibói hagyomány a keleties fejlődés s az államszocializmus közötti kölcsönhatás dokumentálásában; másrészt – s ebben látom Szelényi és Konrád értelmiségtörténeti írásának egyik meghatározó mozzanatát – egy részmozzanataiban vitatható értelmiségi tipológia segítségével új megvilágításba került a szociológia és a hatalom viszonya és annak változásai. Az esszé-műfaj választása megítélésem szerint tudatos volt; a létező szocializmusformulát meghaladva, legszemélyesebb élményanyagukat mobilizálva kívántak formát adni az értelmiségi-szociológusi szerep elméleti, Gouldner kifejezését használva: "elmélet alatti" dimenzióinak. A tét ugyanakkor az államszocializmus modellszerű leírása és átfogó bírálata volt. Az én olvasatomban egyébként éppen e konzisztensen végigvitt társadalomkritika s nem a jövőkép – a racionális redisztribúció érett modelljének víziója – az időtálló. E negáció tartalmazta azt az új értelmezési sémát, amely – ha a mű publikussá válhatott volna – a létező szocializmus válságtüneteivel kapcsolatos vitáknak új dimenziót ad. A hatása szűkebb körben már külföldi megjelenésekor is jelentős volt, s az évek múlásával erősödött. Ezen az egyes részmegeállapításokkal kapcsolatos kritika nem változtat.

A szaktudományosság mint jelszó meghirdetődött. Ha Keménynek a gazdasági vezetőkről szóló írását (amelyet természetesen nem tud publikálni) vagy a Futószalag a

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

motorkerékpárgyárban című írását olvassa az ember, a szervezetszociológia alapjait találja... Értelmezési kísérletek, új interpretációs keretek születtek, mielőtt a szaktudományosság meghirdetődik. Megjelenik viszont Kolosinak a Struktúra és szocializmus című könyve, amelyben Hegedűst, Szelényit és másokat mint részkérdésekben kompetenseket említi akkor, amikor a szakmai közvélemény tudja, hogy – finoman szólva – ezek a szerzők nem egészen részkérdéseket elemeztek. A szaktudományosság kritériumainak az ez időben megjelenő Erdei-sorozat sem feltétlenül felel meg.

A szaktudományosság elmélyülésével kapcsolatos kérdéskör feldolgozása, a felbontatlan zárójelek felbontása még a kezdet-kezdetén tart, bár Tamás Pál, Becskházy Attila, Kuczi Tibor vállalkozásai azt mutatják, hogy az első fontos lépések megtörténtek. Válaszom – miután módszeresen a hazai szociológiai e korszakával nem foglalkozom – szükségszerűen vázlatos. Valóban: a szaktudományosság jelszava – különösen a Hegedűsiek eltávolítását követő első években – a malaclopó köpönyeg szerepét töltötte be, s alatta sokminden elfért. Egyrészt a szociológiai funkcióról írt egyik-másik dolgozatban a szakszerűség mozzanatának egyoldalú előtérbe állítása az exkommunikált szociológusok bírálatát helyettesítette. Mások a marxista ideológiáról való leszakadást kívánták e fogalom segítségével siettetni, sokszor olyan naiv kezdeményekkel társítva e törekvést, mint a szociológiának "kemény" társadalomtudományként való elismertetése. Ám korántsem foglal el konzisztens álláspontot számos, e kérdésben értekező szerző.

Kulcsár Kálmán a *Társadalom és szociológia* című – egyébként 1972-ben megjelent – könyvében elméleti boltozatot is felhúz a "szigorú tudomány" paradigmájának indokolásaként. Az értelmezési sémák következő osztályozását alkalmazza: "empirikus társadalomkutatás"; "polgári szociológiai társadalomkritika"; "szociológiai szaktudomány". A marxista szociológia általa kínált olvasata ez utóbbihoz sorolandó.

E monográfia is számos "zárójel" tartalmaz. Kérdéssel összefüggésben itt csak egyet említenék. Konstrukciójában teljesen megválaszolatlan az az általa is idézett Gouldneri dilemma, hogy az akadémizmus, a professzionalizáció a szociológia – különösen az empirikus szociológia – művelői számára milyen lehetőségeket kínál s egyben milyen buktatókat rejteget. Illetve a dilemmát mint a polgári szociológia dilemmáját mutatja be. Más szóval: értelmezésében az a veszély, hogy az empirikus társadalomkutatás a szociológia intézményesülésével "konzervatív bürokratikus célok eszközévé válik", *rendszer-specifikus*, mert "a társadalom strukturális változásának valódi mozgatóerőit felismerő szociológia már nem tekinthető polgárinak".

Azt hiszem, az idézett gondolatmenet is jól szemlélteti, mennyire ellentmondásos – és funkcionális – a "szigorú tudományosság" citált értelmezése. A professzionalizáció – mindenfajta szaktudományos tevékenység – előfeltétele a *tudomány autonómiája*, amelynek korlátozására éppen ez időben történtek erőteljes kísérletek (lásd: *5. sz. dokumentum*). Bizonyos szcientikus értékek egyoldalú kiemelése e tény egyidejű homályban hagyásával még akkor is dezorientáló, ha Kulcsár Kálmán ezen írásával elsődlegesen a szociológia hazai legitimációját, intézményrendszerének továbbépítését kívánta szolgálni. S az intézményrendszer a korlátozott autonómia feltételei között vertikálisan és horizontálisan valóban továbbépült (megindult a *Szociológia* című folyóirat; színvonalas intézeti szaklapok szerveződtek; több ágazati, szakszociológiai profilú kutatóintézet létesült; megalakult a Szociológiai Társaság stb.), s a kutatási eredmények sem maradtak el. Felsorolásukra nem vállalkozom: Tamás Pál épp e folyóirat hasábjain a legjelentősebbeket vette számba. Mindez együtt

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

járt a reputáció növekedésével, a szociológia pozíciójának megerősödésével (lásd: 6. sz. dokumentum).

S talán egy körülményt kiemelnék: olyan években, amikor a gazdasági recesszió következtében a gazdag országokban is sovány koszton éltek a szociológiai műhelyek, a hazai intézetek jelentős állami és pártmegrendeléseket kaptak. Nem állítom, hogy a vizsgálatok e körülmény következtében in globale rendszerkonformak voltak. Professzionális színvonalukat igazolta kedvező nemzetközi fogadtatásuk. Ugyanakkor a reflexivitást nem egy esetben tompította az "önként" vállalt technokrata megközelítés, és/vagy a kínos kérdések "áramtalanítása", egyes történelmi korszakok, tények *tabuként* kezelése. Mindez, úgy vélem, saját, az értelmiséggel kapcsolatos írásaimra is vonatkoztatható, s ezen nem módosít Bibó István, Cs. Szabó László, Kovács Imre, Fejtő Ferenc életpályájának vizsgálataimba való bevonása. Ellenkezőleg, épp ezen életutak, mindenekelőtt a bibói hagyaték döbentett rá arra, hogy az adott paradigma a *szubsztanciális kérdések zárójelbe vételének* fogalmi igazolásául szolgált. A radikális elkanyarodást e paradigmától azok képviselték, akik — kimondva-kimondatlanul — túlléptek a "létező szocializmus", a "marxista szaktudományosság" idézett értelmezési sémáin, s a kritikai szociológia hagyományait továbbfejlesztve kerestek új utakat. A hazai szociológiában Gombár Csaba, Juhász Pál, Vági Gábor, Závada Pál munkássága e vonatkozásaiban a legimpresszionálőbb.

Most azon az ellentmondáson tegyük túl magunkat, hogy csak bizonyos alapkérdések megkerülésével lehetett professzionalizálódni. A második gazdaság, a polgárosodás kérdésének megkerülésével a professzionalizálódás nagyon nehezen képzelhető el. A struktúramegközelítésnek a nyolcvanas évekbeli iránya — többek között Szelényi hatására — fordulatot vesz; ennek szükségességét Kolosival szemben Gombár Csaba is felvetette. De ellentmondásos a szociológia egyetemi intézményesülése is. Az egyetem nyilvánosságot is jelent, a szociológiának az egyetemen való megkapaszkodása viszont ezen időszakban történik. Ennek a folyamatnak az ellentmondásai érdekelnének.

Mindaz, ami kérdésedben állításként bennefoglaltatik: tény. A nyolcvanas évek fejleményeinek elemzésére most mégsem vállalkoznék. Számos új tehetség, irányzat, megközelítés szerencsésen gazdagítja a képet, s ezen nemzedék(ek) — ez már a "nagy fordulat" előtt is érzékelhető volt — az "adottságokat", a "korlátokat" nem tekintette(ék) kiindulási pontnak, pontosabban nem kívánt(ak) róluk tudomást venni. Szociológussá válásuk vonatkozási kerete "nemzetközi", mások a kommunikációs kódjaik, más kérdések tematizálódnak kutatásaikban. Gazdagította a hazai szociológiát Szelényi Iván, Kemény István, Kende Péter hazatérése. Hisz az általam említett dilemmák: a polgárosodás, a struktúraváltás mindíg is munkásságuk előterében álltak. Mégis azt remélem: e fordulatban az elmúlt évtizedek idolumainak, hibás konstrukcióinak *kikerülhetetlen szakszerű bírálata a valós értékek megőrzésével társul*. Bízom továbbá abban, hogy a kedvezőtlen gazdasági, infrastrukturális feltételek ellenére az intézményesülés, a professzionalizáció pozitív hozadéka megőrződik, s hogy mindezekelőtt a kutatók autonóm közösségei, a szaknyilvánosság, a Társaság szakosztályai, a szakfolyóiratok lesznek az irányzatok *disputáinak* legitim fórumai.

A szociológiának az egyetemeinken való megkapaszkodásával kapcsolatosan ugyancsak plauzilibis állítás, hogy az egyetem nyilvánosságot is jelent. Az elmúlt évtizedekben ez a nyilvánosság ugyanúgy korlátozott volt, mint a tudomány autonómiája. A többi egyetem históriáját e szempontból nem ismerem, de elmondhatom: az

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

összes korlátozó tényező ellenére néhány évfolyam – például Örkényék, Róna-Tasék, legújabbán Dessewffy Tiborék – sokféle újítást iniciált. Viszonyuk a képzés folyamatához kinyilvánítottan kritikai volt.

Ami a szociológiai képzés professzionalizációjának dilemmáit illeti: a szociológia oktatás hazai intézményesítésével kapcsolatos alapvető ellentmondás abból adódott, hogy kezdetben ezt – erről korábban szó esett beszélgetésünkben – csak a marxizmus intézeteken belül engedélyezték. Mai szemmel nem nehéz e körülmény negatív vonzatait kimutatni. E helyzetet magunk sem tartottuk ideálisnak, de a "poszthruszsovi" korszak trendjeinek ismeretében döntenünk kellett: vagy vállaljuk a kompromisszum minden kockázatát, vagy a szovjet, cseh, bolgár, NDK gyakorlathoz hasonlóan, Magyarországon is lekerül a szociológiai szakképzés a napirendről. E megoldásnak ugyanakkor – akkor úgy tűnt – voltak taktikusan kihasználható előnyei, mind a legitimitást, mind a tanszékek alapításához nélkülözhetetlen státusok kigazdálkodását illetően. Mivel az a tanszék, melynek vezetésére megbízást kaptam, elsőként alakult, az említett helyzetből adódó bonyodalmakat személyesen először magam tapasztalhattam meg (lásd: 7–8 sz. *dokumentum*). Jóllehet az ELTE BTK-n a vidéki egyetemekhez viszonyítva kedvezőbbek voltak a feltételek (itt filozófus szakképzés is folyt), s a Szociológiai Csoport, majd Szociológiai Tanszék a Filozófiai Tanszékcsoporthoz tartozott, számomra rövid idő alatt világossá vált: e kötelékből ki kell válni, s a főosztályon belül is önálló szociológiai szakbizottságot kell létesíteni. Bonyolult manőverek eredményeként a tanszék kiválását sikerült kiharcolni, ám a győzelem részgyőzelem volt: a bölcsészkar akkori ideológiai közege sem volt kedvezőbb; szövetséges nélkül maradtunk, elszigetelődtünk. Ennek okai sokrétűek, részletezésükre e beszélgetés keretében nemigen van mód. Mindenesetre a tanszék káderpolitikája, "szellemi szabadossága" sokaknak nem tetszett. Lényegileg két korcsoportból verbuválódott ugyanis az "induló" csapat: az akkor a középnemzedékhez tartozó Ferge Zsuzsából, Pataki Ferencből, Cseh-Szombathy Lászlóból – ők a tanszék szellemi arculatának meghatározásában a kezdetektől fontos szerepet játszottak – és a "húszonévesekből", akiket egy dolog rokonított azon túl, hogy fiatalok és tehetségesek voltak: a "valóságsszomj". Vállalom a vádat, hogy idealizálom e helyzetet, de hát a nevek talán igazolják, hogy nemcsak személyes "érintettségem" s a megszipító messzeség homályosítja el látásomat: Csepeli György, Somlai Péter, Léderer Pál, Angelusz Róbert tartoztak többek között az induló csapat fiatalabb vonulatához.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a főosztály Pozsgay Imre minisztersége idején a harcokban inkább támaszul szolgált – különösen miután Józsa György lett annak vezetője. Ez azonban egy későbbi történet. Mert különösen kezdetben konfliktusforrást jelentett, hogy a párttagok aránya tanszékünkön alacsony volt. De e kérdésben nem voltam hajlandó engedelményt tenni, s aki párttag volt, az is tehetség okán s nem káderminősítése révén került a tanszékre. De a feszültségek az egyetemen belül sem csökkentek, helyiséggondjaink sem oldódtak meg. Ekkor új megoldásokkal kísérleteztünk. Először Berend T. Iván rektorsága alatt a Közgazdasági Egyetemre akartuk átvinni a szakképzést, akkor ott szociológiai csoport működött s még az alternatív blokkok bevezetésére sem került sor; e tervet nem sikerült realizálni. Akkor a szakképzés Pécsre telepítését kezdeményeztük – ez még az Ormos-féle kísérlet előtt történt –, s miután ezt a tervet sem sikerült realizálni, később saját egyetemünkön egy társadalomtudományi kar alapítását kezdeményeztük. E kísérlet hozadéka a szociálpolitikai oktatás intézményesülése, s az intézet "kari jogú" státusa, ami nem a cím miatt volt fontos, hanem mert nagyobb lett a mozgásterünk.

INTERJÚ HUSZÁR TIBORRAL

Ami a jövőt illeti, s most már nemcsak intézetünkről szólva, a szociológus szakképzés reformja az új feltételek között elkerülhetetlen: a tudomány megújulásának együtt kell járnia a képzés modernizálásával, új szakirányok bevezetésével, az "áttanulás" biztosításával. E feladat megvalósítása a mi intézetünkben már új vezetőkre vár. A körülmények – az infrastrukturális adottságok, az oktatói fizetések – finoman fogalmazva nem optimálisak, de az intézet jogi státusa rendezett, s a "csapat" is adott. Sajnos, nem ilyen kedvező az országos kép – Szegedről neked közvetlenebb és érvényesebb képed van, de úgy tudom, több egyetemen és főiskolán destabilizálódott a szociológiai tanszékek (csoportok) helyzete. Annak árát, hogy ezen intézmények nem idejében váltak ki az ideológiai intézetekből – úgy tűnik –, most fizetjük meg. Márpedig a szegedi, a pécsi, a debreceni egyetem fontos kibocsátó közegek, s összefogással kell biztosítanunk, hogy a szociológusi (szociálpolitikai) képzés e fontos centrumai megerősödve kerüljenek ki a válságból. S azt sem nézhetjük részvétlenül, hogy a műszaki és agráregyetemen, a tanárképző főiskolákon a szociológia kis műhelyei elsorvadjanak, s a szociológiai kultúra ne őrződjék meg a szakemberképzés alkotóelemeként. Mert konfliktusoknak a következő évtizedekben sem leszünk híján, s éppen e kultúra segítheti az értelmezésüket, netán a kezelésüket. Ha a kedvezőtlen folyamatokat nem sikerül visszafordítani, az intézménycsökkenés vertikális, horizontális láncszemei érzékeny ponton szakadnak meg. Pedig a rekonstrukció nehezebb, mint a kiküzdött folyamatosság megőrzése, megújítása.

AZ INTERJÚT GÁBOR KÁLMÁN KÉSZÍTETTE